

EGYÉN, HAZA ÉS EMBERISÉG JÓZSEF ATTILA KÉSEI KÖLTÉSZETÉBEN

1. Egyén és közösség a harmincas években

Mindig és minden költő szükségszerűen végiggondolja azokat a közösségi formákat, amelyekben kora emberének életlehetősége realizálódik. Ez alól természetesen József Attila sem volt kivétel. Gondolatmentét azonban sajátos fejlődés jellemzi. A harmincas évek elejének forradalmi lendületét egy a kor levegőjéből következő messianisztikus marxizmus jellemzi. A forradalom küszöbén álló társadalomban a költő kizárólag olyan közösségekben gondolkodott, melyek a remélt változás cselekvő részesei lehetnek. *A város peremén* költője számára egyetlen közösség, a proletariátus osztálya létezik, az egyén pedig mint ezen osztály tagja jelenik meg.¹ A harmincas évek közepén azonban – elsősorban a német munkásmozgalom veresége és a faszálódás miatt – a nagyszerű és lelkesítő forradalmi lendület megkérdőjeleződött. A valóság – és ez a költő személyes tragédiája is volt – nem követte, messianisztikusnak minősítette a forradalmár vágyait. A koncepció újragondolása, a marxista világkép finomítása – nemcsak József Attilánál – már 1934-ben megkezdődött. Verseiben olyan emberi lehetőségeket keres, amelyek biztosítják a távlati programmá vált új rend megteremtéséhez szükséges nélkülözhetetlen alapot, az új életformát igénylő mindennapi, konkrét ember „megtermelését”. A közösség kérdése is mint a mindennapi, valóságos közösség problémája jelentkezik. Ezzel jóval bonyolultabb formában veti fel a korábbi, absztrakt történelmi modellben, a történelmi osztályok forradalmi elvontságában egyszerűsített közösség ügyét. Az „osztály” általánosodik és konkretizálódik. Egyrészt középpontba kerül az emberiség fogalma, amiben a *Gazdasági-filozófiai kéziratok* döntő gondolati élményét is fel kell fedeznünk. Másrészt az emberi létformát, a nembeli egyént – legalább gyökereiben – „itt és most” kell megalapozni. Ezért újra jelentős szerepet kapnak költészetében a különböző, átmeneti közösségi formációk, elsősorban a haza, a nemzet fogalma. A magyarság-probléma jelentkezésének főbb állomásai a következők:

1935-ben: az *Új Szellemi Front* című vitacikk

1936-ban: a *Szép Szó Mai magyarok régi magyarokról* című különszáma és programszerű kezdő vers *A Dunánál*

1937-ben: a *Szép Szó Mi a magyar most?* című száma és a kezdő vers a *Hazám*; egy tanulmány: *Van-e szociológiai indokoltága az új népies iránynak?*; illetve egy kis hír: *Márciusi Front*

A nemzeti öntudat kérdésének jelentkezése a harmincas évek második felében általános jelenség volt. Közismert a népiesek megújuló mozgalma, a József Attila által kegyetlenül megtámadott új Szellemi Front, az általa is támogatott Márciusi Front stb. Számatalan folyóirat, könyv foglalkozott a magyarság kérdésével Prohászka *Vándor és bújdosójától* a Szekfű szerkesztette reprezentatív, „Mi a magyar?” címet viselő kötetig. A magyarság problémájának előtérbe kerülését közvetett és közvetlen okok indokolják. Ilyen a történelmi hagyomány, az évszázadokon át függetlenségért küzdő nemzet az önállóság megszerzése után is sokáig meghatározónak tartja nemzeti öntudatát. Másrészt a nyugati polgárosodás „birtokos-polgár”-tól eltérően a magyar polgár a műveltségben, a szellemi közösségben

¹ Erről részletesebben: BÓKAY Antal: Pszichoanalízis, freudizmus és marxizmus kapcsolata József Attila költészetében, In: *Literatura* 1980. 2. sz.

érzi magát polgárnak, ezért szükségszerűen túlhangsúlyozza a nemzeti hovatartozás, a kulturális gyökerek fontosságát. Harmadrészt a millennium „kacagányos Árpádá”-val szemben a haladás harcosa egy igazi, népi nemzetiséget szerez, próbál következetesen kibontani.² Végül – és ez a legközvetlenebb hajtóerő – a faji eszmék áradatában minden gondolkodó ember kényszerű köteletségévé vált a kérdés megválaszolása. József Attila versét, *A Dunánál*-t kettős kontextusban próbáljuk megfejteni, egyrészt mint a korabeli nemzet-gondolatra adott reflexiót, másrészt mint a *Szép Szó* 1936. júniusi számának programadó versét értelmezzük. A *Szép Szó* egyik munkatársának Horváth Tibornak (aki egyébként a *Mai magyarok* . . . szám *Árpád* című tanulmányának szerzője) visszaemlékezéséből tudjuk, hogy József Attila a verset a tanulmányok ismeretében, az utolsó pillanatokban írta.³ Az összevetés tehát megmutathatja a *Szép szó* köre és a költő gondolati egyezéseit és eltéréseit is.

József Attila népiessége, nemzet-fogalma elemzéséhez természetesen a többi állomást is meg kellene vizsgálni. *A Dunánál* helyzete azonban sajátos: az első és talán legteljesebb megfogalmazása e gondolatnak.⁴

2. Lényeg és jelenség – a lírai ontológia alapja

A rakodópart alsó kövén ültem,
néztem, hogy úszik el a dinnyehéj.
Alig hallottam, sorsomba merültem,
hogy fecseg a felszín, hallgat a mély.
Mintha szivemből folyt volna tova,
zavaros, bölcs és nagy volt a Duna.
Mint az izmok, ha dolgozik az ember,
reszel, kalapál, vályogot vet, ás,
úgy pattant, úgy feszült, úgy ernyedett el
minden hullám és minden mozdulás.
S mint édesanyám, ringatott, mesélt
s mosta a város minden szennyését.

A vers kezdő képe egy konkrét szituáció, a tárgyi világ és a költő pillanatnyi ittléte és objektivitása jellemezte mindennapi helyzet, a József Attila-i lírai dialektika alapja: az anyagi lét mint minden művészi kiindulópontja, megszüntethetetlen forrása. Az első két sor leíró konkrétsága után kezdődik az általánosítás, egyszerre több, párhuzamos síkon. A költői helyzet jelenségyszerűségével („ültem”, „hallottam”) szemben jóval lényegszerűbb, elvontabb a „sorsomba merültem” szellemi tevékenysége. A létezés ilyen kettőssége jelenik meg a párhuzamos síkon, a konkrét kezdő kép másik lényeges elemében: a folyó felszíne és mélye közötti ellentmondásban. A fecsegés mindig a pillanatnyi jelenségvilághoz tartozik, lényegtelen, látszatkommunikáció. A „hallottam” viszont egy sajátos paradoxont mutat: a személyes szint („sorsomba merültem”) mélysége miatt a költő nem figyel a felszínre, és nem hallja, hogy „hallgat a mély”. A kettős tagadás értelme, a nem hallott hallgatás, vagyis a mély szavának megértése. Erre az üzenetre vonatkozik, a „zavaros, bölcs és nagy” vagyis nehezen megfejthető, de akkor a lét lényegét megmutató információ.

² Vö.: SZŰCS Jenő: *Nemzet és történelem*, Bp. 1974.

³ VEZÉR Erzsébet (szerk.): *Irodalmi múzeum 1. Emlékezések*. Bp. 1967. 121–122.

⁴ Az itt következő elemzés specielis szempontú részleges vizsgálat. *A Dunánál* korábban megjelent elemzéseiből elsősorban TAMÁS Attiláét (*A magyar irodalom története VI. köt. Szerk. SZABOLCSI Miklós, Bp. 1966. 6. 371.*) és BÉCSY Ágnesét (*József Attila a Dunánál című versének értelmezéséhez*; It. 1977. 3. sz.) használtam fel.

A második szakasz tovább viszi a felszín és mély kettősének problémáját, de most a *munka* kerül a középpontba. A probléma egyre általánosabb, a megjelenítés jelen ideje egyfajta mindig meglévő jelenre utal (ahogy általában és mindig „dolgozik az ember”). A konkrét praxis mindig az adott itt és most-ban történik, állandó, örök, de mint konkrét cselekvés mindig pillanatnyilag történő. A munka tevékenysége egy hasonlat szerkezetében a Duna *felszínéhez* kötődik, vagyis a világ jelenségei közé tartozik. A kettősség másik fele az utolsó két sorban az édesanya képben jelenik meg. A Duna és az ember párhuzam minden eddigi eleme megismétlődik: a mozgás, a ringatás lassú nyugodt ritmusa a folyó mélyéhez köti a képet (ellentétben a „pattant, feszült . . .”-tel). A „mesél” nem más, mint az emberi *kommunikáció*, mégpedig olyan, amely a pillanatnyinál mélyebb, átfogóbb, emberibb igazságot közöl. A „mosta” pedig a munka – nem pillanatnyilag éppen megtörténő, hanem egy általánosan értelmezett emberi tevékenység. Az időben történő eseményeket időtlenség váltja fel, a költő személye gyermekké vált, a társadalmi reprodukció történelmi folyamatának részeként.

Az emberi lét két elválaszthatatlan formában jelenik meg: a közvetlen jelenségben és a közvetett lényegben. A kettő azonos értékű, úgy összetartozik és ugyanúgy elválaszthatatlan, mint a Duna felszíne és mélye. A munka az emberi élet közvetlen fenntartója, a lírai ontológia egyik eleme, a világ jelenség szintjéhez tartozik, mert valóságos megjelenésekor mindig egyetlen ember adott pillanatban végzett munkája. A lét lényegéhez csak egy közvetítésen, a történelem absztrakcióján, az édesanya képén keresztül kapcsolható. Ezzel azonban meg is szűnik valódi, konkrét munka jellege (nem lehet a „város minden szennyest” mosni). A lírai ontológia másik eleme a *kommunikáció*, beszélgetés a világ dolgaival, jelenségeivel. Ez megtörténhet az egyszerű mindennapiság szintjén, mint „fecsegés” és az itt és most-tól elvonatkoztató, mélyre, lényegi összefüggésekre figyelő hallgatás-meghallás formájában. A kommunikáció – mely valójában az emberi gondolkodás képessége, azaz maga a tudat – közvetíti az ember számára létének komplex többsíkúságát. József Attila *A Dunánál* c. verssel párhuzamos tanulmányában, a *Hegel, Marx, Freud*-ban is kifejti ezt a gondolatot: „Az emberiség előbb megvalósítja a termelésben a társas mivoltát, aztán tudatával felfogja” (ÖM. III. 265.). Majd a „tudatával” magyarázatára a *Német ideológiát* idézi: „a nyelv gyakorlati, más emberek számára is létező, tehát önmagam számára is létező, valóságos tudat” (ÖM. III. 265.).

3. Partikularitás és nembeliség

A lényeg és jelenség párhuzamos jelenléte mellett egy másik motívumot is kifejthetünk, de ez már folyamatként ábrázolódik. Az első versszak a *Duna* és az *ember* szabályosan váltakozó kettősére épül, soronként hol egyik, hol másik szerepel. Először a költő helyzetéről értesülünk, majd a vízen elúszó dinnyehéjről. A következő pár a felszín és mély kettőséről szól, emberben és a Dunában egyaránt. A harmadik pár pedig már az emberi lét mélyéről és a folyó mélyéről mond valamit. A felszíntől a mélyig haladó folyamat egyben valami *külső belsővé válása*. A pusztán látott Duna a szakasz végére a személyes lét megjelenítőjévé válik, összeolvad az egyéni lét lényegével, az „én látom a Dunát” kezdő képe átadja a helyét a „bennem van a Duna” gondolatának. A személyes vágyak, belső emberi intenciók pedig *külsővé válnak*, azaz megjelennek a tárgyias *Duna*-képben. A *Duna* egyértelműen a társadalmi, nembeli élet szimbóluma, az előrehaladó, kanyargó archaikus élet-víz. A *szív* viszont az egyes ember lényegét jelzi, értelmét, érzelmét, egyéni életét. Az ütem-merültem-szívemből sor ezt az egyéni emberit közelíti, emeli fel a társadalmihoz, a Dunához. Ezzel párhuzamosan tárul fel a *Duna* szimbólum lényege is. A kettő egysége a partikularitás és nembeli összeolvadása, a nembeli lényegét felismerő individuum létrejötte. A partikularitás és nembeliség fogalom pár így a lírai megjelenítésben a jelenség-lényeg korrelatív párjává válik.

A második versszak ugyanezt a folyamatot ismétli meg az ellentétes irányból. Itt ugyanis nem az emberi személyiség adott mint partikularitás, hanem a társadalom jelenik meg partikuláris munkavégző egységek csoportjaként. Nembelivé integrálásuk most az egyén, a nembeli individuum képén keresztül

történik. A költő személyisége, történelmivé általánosított énje („édesanyám”), a gondolkodó ember tudja megragadni a társadalom rejtett emberi lényegét. Egyén és közösség, partikularitás és nembeliség tehát nem vezethetők le egymásból (mint ez *A város peremén* időszakájában történt), hanem korrelatív fogalmak, filozófiai nyelven: reflexiós viszonyban vannak.

Az első két szakasz ebben az értelemben az emberi társadalmi lét ontológiai alaphelyzetét adja meg, vázolja az ember és világ (lényeg-jelenség), illetve az egyén és közösség (partikularitás-nembeliség) egységének lényegét.

4. A történelem megismerése

És elkezdett az eső cseperészni,
de mintha mindegy volna, el is állt.
És mégis, mint aki barlangból nézi
a hosszú esőt – néztem a határt:
egykedvű, örök eső módra hullt,
színtelenül, mi tarka volt, a múlt.

Az első két szakasz létre vonatkozó gondolatai után a harmadik e *lét megismerésének* kérdését veti fel. Minden ott kezdődik, ahol a vers elején voltunk: a konkrét, itt és most világában, a költői szemlélődés tárgyaként jelenik meg az eső. Változott a pozíció, a Duna még *lenni* folyt, az esőre felfelé kell nézni – két különböző dologról van szó. A tárgyias szint „szereplői” a költő, az „eső”, és a „határ”. Az ember kísérletet tesz arra, hogy valami folyamatosan elfutót, állandóan mozgót megismerjen, megértsen. A folyamatosan változó mozgó idő körül mint színjáték díszlete, ott a „határ” a relative állandó tér, a világ. A konkrét helyzet képét szimbolizált, metaforizált világ váltja fel, a két szint határát paradoxon jelzi (az eső megindul, majd eláll, de közben antropomorffá válik, végül a megszűnt eső mégiscsak esik, de immár nem konkrét a világ, hanem az emberi idő szintjén).

A megismerő ember (az én) a világot a barlangból kifelé nézi, a sötétből tekint a világos felé. Nem „szerte néz”, hanem egyetlen pontra. Ez már nem a mindennapi ember mindenre egyformán reagáló figyelme, hanem koncentráció valami lényegszerűre, az ember-egésze homogenizáló viszonya az emberi időhöz. A megismerés lényeg-jelenség szerkezete következtében kétféle lesz a múlt, az ami egykor „tarka volt” most színtelen egynemű, egyforma. Az egyes ember mindenkori múltban megvalósuló élete a jelenség szintje volt, tarkán, változatosan folyt le. A sok egyedi, az általánosítás, a lényegyet kiemelő közvetítés során elvesztette tarkaságát, de ezzel a történelmi folyamatba illeszhetővé vált a gondolkodó ember számára. A megismerés elvei képi síkon kapcsolódnak a lét képéhez: a mindenkori jelen tarkasága a Dunán elúszó tarka dinnyehéjhoz, az „örök eső” lényegkiemelő szürke üvege pedig a Duna mélyének örök folyamához. Sőt párhuzamos a folytonosan változó idő-folyam állandó kerete is: a „határ” illetve a „rakodópart” képéhez.

A lényeglátó, megismerő költő-hatalom eufóriáját állítja meg az utolsó szakasz, mely a megismerő emberrel szemben újra rögzíti az emberi lét lényegét:

A Duna csak folyt. És mint a termékeny,
másra gondoló anyának ölen
a kisgyermek, úgy játszadoztak szépen
és nevetgéltek a habok felém.
Az idő árján úgy remegtek ők,
mint sárkőves, dülöngő temetők.

A szempontok, viszonyok kavalkádjá lakonikus rövidegű kijelentéssel kötődik vissza a Duna képéhez: „A Duna csak folyt”. József Attila jellemző eszköze ez, egy teljesen objektív, valóságos ritmumú tömönddal megállítja a gondolatok dinamikáját, egyre fokozódó sebességét, valami alapvető, a folyamatban döntő jelentőségű elemre utalva. Az én egyediségével a közvetlenül felfogható világ pillanatnyiságával szemben a Duna a folyamat, a minden egyest összefogó egész. Ezt a konok objektivitást, a lét emberi egyéntől független folytonosságát erősíti a „csak” határozószó. A szakasz további része két hasonlatra épül, ugyanúgy, mint a második szakasz. A hasonlat képi alapja a Duna, illetve annak kettőssége, mélye és felszíne. Először az anya és gyermek kerül vele analógiás kapcsolatba. A habok a gyermek világát metaforizálják, egy olyan létet, mely a világ felszínén folyik, mindig a jelenhez, az adott pillanathoz kötődik. Az „anya” az emberi lét folytonosságának szimbólumaként „másra gondoló” a felszín közvetlenségével szemben a közvetített lényegiséget jelzi; ő a mélység.

Az első képpel párhuzamosan a második: kiinduló pontja a felszín, a habok, ezzel szemben pedig az „idő árja”. Kétféle időről van szó, az örök, általános és éppen ezért szintelen idő a mélységé, a konkrét színes, mozgalmas idő az egyes emberé. A kettő egymástól elszakíthatatlan, a partikularitás és nembeliség egymást kiegészítő egység. A gyermek a partikuláris ember életének kezdete, a temető egyéni életének vége. Ez az idő azonban csak a felszín, a történelmi folyamat jelenség szintje, bár nyilvánvalóan ebben van a lényeg is, a mély, lassúbb, általánosabb ideje. A kettő szétválaszthatatlan összetartozása itt is nyilvánvaló.

Az utolsó szakasz azonban már másként viszonyul a dolgokhoz mint az előzőek, a költő-valóság kapcsolat visszatér, a vers kezdő pillanatához. A költő számára a valóság mint valami külső adott, csak míg az első sorban ez a külső lét véletlenszerű eseménye (az elúszó dinnyehéj), most külsőként az emberi lét lényegi szerkezete jelenik meg. Az egyes ember számára – még ha lényegét feltáró költő is – ember volta objektíven adott. „A Duna csak folyt” kijelentés magánulová változtatja a lényegjelenség, nembeli-partikuláris keretében megadott emberi lehetőségeket. Ennek következménye, hogy a partikuláris és a nembeli összekapcsolása nem a költőben, nem a költői személyiségen keresztül történik. Vagyis nem a belsővé válás folyamataként hanem megfigyelt, leírt, szükségszerű emberi történés-ként adott. Az első rész ezzel mintegy keretet kapva, lezárul.

5. Megismerés és cselekvés

Az első rész általános társadalmi-ontológiai gondolatai után a második már nem a lét felépítésével, hanem megközelítési lehetőségeivel foglalkozik. Most központi szerepet kap a megismerő szubjektum, amely az előző részben csak mint a társadalmi-történelmi folyamat része jelent meg. Ezt jelzi a kezdés is: az „én vagyok” határozott állítása. Vele szemben a világ csak mint megismerésének tárgya létezik.

Én úgy vagyok, hogy már százezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit százezer ős szemlélget velem.

Látom mit ők nem láttak, mert kapáltak,
öltek, öleltek, tették, ami kell.
S ők látják azt, az anyagba leszálltak,
mit én nem látok, ha vallani kell.

Tudunk egymásról, mint öröm és bánat.
Enyém a múlt és övém a jelen.
Verset írunk – ők fogják ceruzámat
s én érzem őket és emlékezem.

A valóság megismerésének különböző módjait két ige szimbolizálja: a *néz* és a *lát*. A nézés a valóság jelenségeinek figyelemmel kísérése, a felszín letapogatása, amely ugyanúgy a mindennapi itt és most-ban történik, ahogy az első szakaszban nézte az elúszó dinnyehéjat. Ehhez a megismerés típusához tartozik a Duna felszíne, a mindennapi praxis, a munka világa, az egyes ember léte. A nézés mint az „egész ember” valóságtükröző tevékenysége *tartós* (százezer éve), ezt a sok egyedi történelmi sora adja – ők mind „nézték” a világot. A dolgok sora – amit „néz” – alakul át az „idő egészé”-vé, a sok egyediből egyetlen egység, totalitás kerekedik.

A totalitás tudatos szemlélése, megismerése a *látás*, pontosabban a meglátás, a dolgok mélyének megértése, a lényeg megragadása. Ez a mélyre hatolás nem állandó állapot, hanem villanásszerűen megteremtődő felismerés, mely átfogja az emberi lét egészét.

A megismerés ilyen kettős modellje, belső szerkezet történelmi-társadalmi tendenciák eredményeként jött létre. Az idő teljességének megragadása, mely objektív is (a valóság ideje) és szubjektív is (a költőben realizálódó idő), már társadalmi ellentmondásra épülő folyamat eredménye. Az ősök ugyanis csak „szemlélgetnek”, azaz a dolgok lényegéhez nem jutnak el, számukra a látás nem adatott meg. Ennek pontosan meghatározott oka a partikuláris mindennapi lét elidegenítő ereje, maga a társadalmi munkamegosztás. A társadalmi szükségszerű („tették, amit kell”) és részei: a munka, a marxi „labour” („kapáltak”), a harc, háború („öltek”) és a fajfenntartás („ölleltek”) olyan társadalmi cselekvéskényszeret reprezentálnak, amely lehetetlenné tette a nembeli öntudatot. A „látom” – „nem látják” kettőse ugyanakkor feltárja a költő lehetőségeinek korlátait. Ő az anyag ősi titkához ember és tárgya eredeti viszonyához nem jut el. A munkamegosztás szétválasztotta és elidegenítette egymástól a világ szellemi és anyagi elsajátítását.

Az ellentmondás a megismerésen belül feloldhatatlan, az egység megteremtésének útja a *tudatosításon* keresztül a *cselekvésig* vezet. A kettősség *kölcsönös* számbavételét jelenti a „tudunk egymásról” gondolata, megtörténik tehát a megismerés jellegének tudatosítása. Eredménye az alkotás, a cselekvés, a „verset írunk” tette. A lét megértésének folyamata tehát úgy foglalható össze, hogy kiindul a megismerés kettősségéből (*nézem-látom*) először nem történelmi jelen szemszögből nézve, majd történelmi aspektusban megtudjuk belső dialektikáját (*látom-nem látják; látják-nem látom*). Ennek feloldására képes aztán a tudatosítás végül meghaladására az alkotó cselekvés, melynek eredménye a nembeli öntudat objektívációja, a mű.

A II. rész logikája voltaképpen a I. Feuerbach tézisen alapul. A világ megismerése legfeljebb az ellentmondások rögzítéséig vezet el. A lényeg megragadásának kettős korlátozottsága, csak a kölcsönös tudatosításon és végül a cselekvésen keresztül vezet el a korlátok feloldásához: „A filozófusok a világot csak különbözőként értelmezték, a feladat az, hogy megváltoztassuk.”

6. A költői feladat újraértelmezése

Mindezzel szorosan összekapcsolható egy másik folyamat, amit „közösségivé válás”-nak nevezhetnénk. Az első szakasz kezdő „Én úgy vagyok” kijelentése még kizárólag a költő létének meghatározóit írja le és csak mintegy függelékként kapcsolja be a szakasz végén az őseket. A második szakaszban az *én* és a *mi* már súlyban, szerepben egyenlő értékű ellentétes párhuzamokként ábrázolja őket. Végül az utolsó szakasz teljesen egyesíti a két pólust, a funkciók és lehetőségek *én*-je és *mi*-je az egység *mi*-jébe szintetizálódik. Ez az integrálódás új jelenség József Attila költészetében az 1934-es évtől kezdve. Nem az egyén kapcsolódik be egy őt meghaladó történelmi közösségbe, hanem az egyének együttműködésével ellentmondásos létük egységével teremtődik meg a közösség. Az egyén nem beépül, hanem a többiekkel együttműködve felépít. A közösség nem eszményi alapról termelődik, hanem reális háttérrel, múlt és jelen egységeként mintegy induktíven jön létre. Ez az alapvetőnek látszó gondolat József Attila utolsó éveinek egyik meghatározó eszméje. Konkrétizációjával olyan tanulmányok születtek mint *Az Egységfront körül*, *A szocializmus bölcselete* vagy a *Hegel, Marx, Freud*. Következmenyeként

átalakul a költői feladat fogalma is. *A város peremén* két utolsó szakaszában még a messianisztikus koncepcióba illő próféta-költő jelent meg.⁵ A vers nagy része többes szám első személyben íródott, a MI az osztály és a költő egységét jelezte. Az utolsó szakaszokban ez egy ÉN-ŐK viszonyra válik szét, ahol a költői én meg tudja mondani a többieknek, hogy mit kell tenni. A költő közvetítő próféta, az „isteni szféra”, a Sollen világa és a valóságos emberek között. Nem integrálódik, hanem kiválik a többiek közül, az eszmét, az ideálist közvetíti a fennálló, a reális felé.

A Dunánál éppen ellenkező tendenciát mutat. A költő nem „nézi, nézi”, majd „megszerkeszti” a világot, hanem a megismerés, tudás, cselekvés sorozatában bekapcsolódik a világba, nem elkülönül a többi embertől, hanem ellentmondásos egységet alkot velük. A költői feladat elvesztette különlegeségét, nem az ideálist, hanem a reális egyik aspektusát közvetíti, olyat, ami értelmetlen a másik rész, a dolgozó ősök tudása nélkül. Kitejljesedése így a reális egység megvalósításától, a MI közösségének megteremtésétől függ. A próféta jövőre állíttóságával szemben a költő a jelent akarja feltárni. Nem egy megvalósítandó új rendet kínál, hanem a fennálló logikáját mutatja be. A jövő alakítása – mindezen ismeret alapján – minden ember, a reálisan létező emberiség feladata. A „demokratizálódott” költői feladat egy új típusú forradalmi viselkedést körvonalaz, a nem forradalmi szituációban is megvalósítható emberi nembeli magatartásmódot, a mindennapok forradalmiságát közvetíti.

7. A származás mítosza – a nembeli egyén materialista ontológiája

Az első rész – mint láttuk – az emberiség és az egyén kapcsolatának általános jellemzőit mutatta meg, a társadalmi lét egyfajta ontológiáját adta. A második ennek ellentett pólusaként az egyéni, nembeli feladat – a költői funkció – lényegét illetve az ezt megalapozó megismerés-cselekvés lehetőségét mutatta be. A harmadik rész integrálja a személyest és a társadalmi, tehát azokat a *közvetítő* elemeket bontja ki, amelyek egy meghatározott nembeli individuumot egy meghatározott társadalmi-nembeli lét-helyzethez kötnék.

Anyám kun volt, az apám félig székely,
félig román, vagy tán egészen az.
Anyám szájából édes volt az étel,
apám szájából szép volt az igaz.
Mikor mozdulok, ők ölelik egymást.
Elszomorodom néha emiatt –
ez az elmúlás. Ebből vagyok, „Meglásd,
ha majd nem leszünk!...” – megszólítanak.
Megszólítanak, mert ők én vagyok már;
gyenge létemre így vagyok erős,
ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál,
mert az őseitig vagyok minden ős –
az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik;
apám- s anyámmá válok boldogon,
s apám, anyám maga is ketté oszlik,
s én lelkes Eggyé így szaporodom!

Az első és második részben az emberi lét mint időben lefolyó folyamat ábrázolódott, a Duna vize és a zuhogó eső képében. A tiszta időbeliséget, az örökké mozgó, változó jelleget csak most egészíti ki a kontextus, az állandóbb keret, melynek elvont képe már a „határ”, illetve „rakodópart” metaforáiban

⁵ VEZÉR Erzsébet: ua. 121–122.

is jelentkezett. A „társadalmi tér” elkülönültsége ugyanúgy a költő személyén keresztül olvad össze, mint ez az időnél történt. A „kun”, a „székely” és a „román” különbsége ugyanolyan integrált, szétválaszthatatlan egységet, szerves, biológiai összetartozást nyer, mint a Duna felszíne és mélye kapott az első részben. Jellemző, hogy a kiinduló pontban nincs benne a *magyar*, az egységet *nem egy elvont nemzet-eszmény*, hanem a konkrét emberi születés, felnöves adja – az ember egyetlen „természeti közösségében”, a családban, nem egy választott, hanem készen kapott formában összegződnek a különbségek. Az igazi örökség, az egység alapja a kapott élet („étel”) és a halott tudás („igaz”). Talán nem túlzás e gondolatban a freudizmus nagyon finom, áttételes hatását látni. Az apa-anya-gyermek hármasság ontológiai meghatározó szerepe, egyfajta biológiailag is megalapozott társadalmiság József Attila más verseiben, különösen pedig tanulmányaiban kimutathatóan pszichoanalitikus eredetű. Ugyanígyen gondolat az anya-élet és apa-szó kapcsolat is: az anya a primer életet és szeretetet adó lény, az apa pedig mint „felettes-én”-t létrehozó azonosítási alap a társadalmi, emberi lét szabályait közvetíti. Itt mindez szervesen kapcsolódik a marxista ontológiához, nem történik ideologikus csúsztatás a freudizmus felé, melyre a tanulmányokban elég példát találhatunk. Különös paradox felcseréléssel folytatódik a vers az „én mozdulok” – „ők ölelek” – „én elszomorodom” eseménysorban. Az egyes ember örök bánata, személyes tragédiája fejeződik ki e néhány sorban. Mozdulata, ittléte a világban az „ölelés” tettének következménye, de minden nemzés, minden születés magában hordja a halált, az elmúlást. Azzal, hogy létrejött, egyben halála is megszületett. Újra Freuddal rokonítható gondolat ez (Vö.: Eros és Thanatos), de éppen azzal haladja meg, hogy megfelelő helyre teszi, felismeri, hogy az ember sajátos létformájának (partikularitásának), nem pedig az emberi nemnek a jellemzője. Az „Ebből vagyok” a magánvaló létezés elvének gondolata, az ez van *természeti* szükségszerűsége. Meghaladásának iránya a *társadalmi* kapcsolatok felismerése – a vers következő mondata már erre vezeti az olvasót.

— A természeti korlátok túllépésének eszköze a már vizsgált *kommunikáció*, a „történelmi beszéd” ősök és utódok között, a „megszólítanak” tette. A kétszer ismételt „megszólítanak” kilép az első realitásából, amikor még valóban megszólítják szülei. A második a nem élő ősök szavának meghallása (a „hallgat a mély” megfejtése), a kommunikáció a pontszerű egyént a nembeli folyamat kontinuitásába kapcsolja. A „belsővé tevő emlékezet” eredményeként mondhatja, hogy „több vagyok a soknál”, azaz a nembeli fejlődés egységét, totalitását képes felfogni, szemben az ősök, a dolgozó apák és anyák kényszerű, nemtudatosított egyediségével. A „tudatos viszony az emberi lényeghez” pedig azzal a következménnyel jár, hogy személyében, tudatában minden addigi emberi lényeg összpontosul. Élete valójában minden individuum, a kor nembeli lényegének szintjét elsajátítani tudó ember sors-modellje. Összegezés és szétoszlás; az ősök létének, életének egységesítője a jelen irányába, elemzője, értelmezője, megértője, tehát szétbontója a múlt irányába. A mechanizmus általános lényegét már az első rész harmadik szakasza is tartalmazta: a múltbeli tarka, akkor jelen, és a jelenből nézett, lényegszerű, igazabb múlt különbségének azonosságában.

A *Dunánál* e sokat vitatott gondolatának fenti interpretációját két nagyon valószínű hatással is bizonyítjuk. Az egyik Thomas Mann, akinek 1936-os Freud tanulmányában megtalálható „az Ős vagyok” gondolat: „mert az idő megállításával a múlt valamennyi Elizérje a jelenlegi énjévé torlódik benne”.⁶ A tanulmány első magyar nyelvű publikációja a Szép Szó-ban történt a 80 éves Freudot köszöntő emlékszámban (1936. május), egy számmal *A Dunánál* előtt. A hatás vagy párhuzam – úgy gondolom – részben magyarázza a kimutatott freudista párhuzamokat is.

A másik hatás talán még világosabb. A *Hegel, Marx, Freud*-ban van egy Marx idézet, mely versünk egésze szempontjából is döntő jelentőségű: „A szocialista ember számára – úgymond – az egész úgynevezett világtörténelem nem más, mint az ember nemzése (illetve termelése: Erzeugung) az emberi munka által”.⁷ A tanulmány ezen részében József Attila Marx alapján azt bizonyítja, hogy az ember

⁶ MANN, Thomas: Válogatott tanulmányok. Bp. 1970. I. 281.

⁷ JÓZSEF Attila összes művei III. köt. Bp. 1958. 265. (Szerk.: SZABOLCSI Miklós).

egyéni és társadalmi élete elválaszthatatlan egységben és a két elem egyensúlyában folyik, hogy Marx szerint a történelem az „ember emberré válását” írja le. Mindez *A Dunánál* alap gondolata is. A fent szó szerint idézett Marx szöveg a *Gazdasági-filozófiai kéziratokból* való és egy hosszabb gondolat sor végkövetkeztetése. Kiinduló pontja pedig éppen az a regresszus-probléma, amit az imént elemeztünk. Marx a végtelen, visszafelé irányuló regresszussal szemben éppen a körmozgást, az oda-vissza utat hangsúlyozza: „Apád és anyád nemzett téged, tehát benned két ember párosodása, tehát az emberek nembeli aktusa termelte az embert. Látod tehát, hogy az ember a létezését fizikailag is az embernek köszönheti. Nemcsak azt az egy oldalt, a *végtelen* progresszust kell tehát szem előtt tartanod, amelyet tekintve tovább kérdezel: Ki nemzette atyámat? , ki az ő nagyatyját? Azt a körmozgást is rögzítened kell, amely ebben a progresszusban érzékileg szemlélhető, s amelyet tekintve az ember a nemzésben önmagát ismétli, tehát az *ember* mindig szubjektum marad.”⁸ József Attila gondolatmenete, *A Dunánál* filozófiai szerkezete ellentétes irányban, az előbb József Attila fordításában idézett marx szövegből kiindulva, az általános ontológiából, a munkából és kommunikációból jut el a regresszus probléma marxista megoldásához a most idézett gondolathoz. A gondolat eredete, a hatás azonban kétségtelen.

A sokasodó én-Ős és az egyé szaporodó költő-Én látszatra paradox képe harmonikusan szerkesztett bonyolult gondolatot, finom és mély dialektikát fed. Ugyanis az én-ős viszony kétféle, külön-külön teljesen mindennapi megfogalmazását egyesíti. A származás fa-rajzát kétféle módon lehet elkészíteni. Egyik változatban egy régi ősből kiindulva egyre szaporodó ágakon keresztül jutunk a ma emberéhez. A másikban a mai emberről kiindulva szülein, majd azok szülein keresztül bomlik ki a családfa koronája. *A Dunánál* ezt a két fát összetolja, úgy hogy mindkét végén az „egy” áll – egyszer mint ő, egyszer mint jelenleg létező én. Az összekapcsolás alapja az idézett marx gondolat, az azonosság (közös emberi nembeli lényeg) a különbségen belül.

8. A közvetített szint – a történelmi realitású közösség

A harmadik rész harmadik szakaszában az előző központi gondolat „az Ős vagyok” általános eszméje bomlik ki a történelmi valóság konkrétabb szintjén. A kezdő kijelentés nyelvi szerkezetében is erre utal („az Ős vagyok – a világ vagyok”).

A világ vagyok – minden, ami volt, van:
a sok nemzetiség, mely egymásra tör.
A honfoglalók győznek velem holtan
s a meghódoltak kínja meggyötör.
Árpád és Zalán, Werbőczy és Dózsa –
török, tatár, tót, román kavarog
e szívben, mely e múltnak már adósa
szelíd jövővel – mai magyarok!

Az egyén a történelmi tér („világ”) és a történelmi idő („volt, van”) összegzője, a társadalmi lényeg tükröje. A konkrét társadalom szintjének lényege az az *antagonizmus*: a harcok, osztályharcok története, mely a nembeli lényeg általánosabb szintjén csak mint *eredmény*, mint kiküzdött emberi teljesítmény jelentkezett. Ez az oka annak, hogy az osztályharcszerű antagonizmusok eddig nem kaptak helyet a versben. Az osztályharc ilyen értelmezése József Attila 1934–37-es világvilágképének további jellemző vonása, a tanulmányokban, különösen *A szocializmus bölcselété*-ben és a *Hegel, Marx, Freud*-ban még részletesebben megmutatkozik. Elemzett versünkben azonban a tanulmányoknál világosabb, hogy a

⁸ MARX: Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből. Kossuth, 1970. 76. o.

nembeli lényeg fogalma nem az osztályharc helyett szerepel, hanem a kettő szerves egység teremtődik meg (amit a marxista filozófia csak manapság, Lukács *Ontológiájában* írt le).

A történelmi szint antagonisztikus szerkezete bonyolult sokszínűségben ábrázolódik. Az egymással harcoló népek képe után már történelmi-társadalmi szempontból meghatározott népről, a *magyarságról* van szó. A magyarság-gondolat először itt, az utolsó előtti versszakban bukkan fel. A költő mint az antagonizmusok egységének letéteményese a haza földjének teljességét vállalja, a honfoglalókat, Árpádot és a meghódítottakat, Zalánt; az elnyomó Werbőczit és az elnyomott Dózsát; a minket megtámadó törököt, tatárt és az általunk elnyomott nemzetiségeket (tót, román). Az ellentmondások egysége a „szív”-ben teremtődik meg, a nagy történelmi perspektíva íve visszahajlik az emberi fejlődést értő-érző individuumhoz, egyben a szív-Duna szimbólumpáron keresztül a folyó első részben kifejtett képéhez („Míntha szívemből folyt volna tova”).

Az idő és a tér csak most válik teljessé, hiszen eddig sem a *jövő*, sem a *magyar* nem szerepelt. A társadalmi antagonizmusok eredményeként létrejött, itt élő nép a maga sokféleségében a magyarság, és a „mai magyaroknak” feladata a jövő megteremtése. A magyarság – és ez már József Attila nemzetelméletének egyik kulcspontja – nem *kiindulópont*, hanem *eredmény*, nem az „igazi”, „törzsökös” vagy „mély-magyar” gyökeret, hanem az emberi fejlődés történelmileg megformálódott, erre a közönségre és a jelen helyzetre érvényes nembeli feladatait kell megtalálni.

9. A lét disszonanciája és konzonanciája

A vers utolsó szakasza tipikus példája a nagy verseket záró katartikus hatás „Után” t rögzítő „Mellékdal”-nak:

... Én dolgozni akarok. Elegendő
harc, hogy a múltat be kell vallani.
A Dunának, mely múlt jelen s jövő, dő,
egymást ölelik lágy hullámai.
A harcot, amelyet őseink vívtak,
békévé oldja az emlékezés
s rendezni végre közös dolgainkat,
ez a mi munkánk; és nem is kevés.

A három pont után következő rövid kijelentés visszatérést jelent a vers kezdő képéhez: az egyes szám első személy nem társadalmivá emelt szubjektivitást, hanem elemi erővel személyes-egyéni helyzetet, igényt fejez ki. A két „én” között azonban lényeges ellentét feszül. A kezdő, kontemplatív magatartást mutató magánvaló emberrel szemben a záró strofa hőse cselekvő individuum, a világot alakító „felnőtt”. A két állapot között megtörtént az ember történelmi lényegének tudatosítása, pusztán önmaga helyett immár emberi lényegét valósítja meg. Minden ebben az „Én”-ben egyesül, a harmónia a dolgozó, cselekvő emberen keresztül valósul meg, a munka ilyen egyedi, személyes formájában is újra a világgép alapegységévé válik.

Az utolsó versszakban az ábrázolt világ egésze is átalakul, minden kisimul, harmonikussá válik, mégis feleleli mindazt az ellentmondást, diszharmoniót, amit a múlt egésze hordoz. Ebből a szempontból úgy tűnik, hogy a vers záró szakasza a Bartók tanulmány-vázlat lírai megfogalmazása. A vers egészének alap gondolata, hogy a lét lényegében problematikus, ellentmondásokkal terhelt. „A disszonancia tulajdonképpen probléma”,⁹ ellentmondás, dialaktika. A történelem „osztályharc” („A harcot, amelyet őseink vívtak”), melynek ellentmondásosságát feloldja a jelen tudatosítás („emlékezés”),

⁹ JÓZSEF Attila összes művei III. köt. 277. o.

lehetővé téve az új, harmonikus „konszonáns” rend megteremtését („rendezni végre . . .”). Ennek elméleti megfogalmazása a vázlatban: „14. Marx: Osztályharc. Az osztályharc fölismerése hozza létre egy osztálytalan társadalom megérzésének lehetőségét és szükségét.”¹⁰ A Duna kettős ellentmondást szimbolizál és old fel: „4. Disszonancia függőleges és vízszintes irányban.” Az „egymást ölelik lágy hullámai” a lényeg és jelenség a felszín és mély összeolvadása, szemben a vízszintes, a történelmi múlt, jelen és jövő konszonanciává vált disszonanciájával. A „békévé oldja az emlékezés”, a jelenből megértett múlt elve pedig tudatosan vagy ráérezve egy marxi gondolatot alkalmaz. A vázlatban ez úgy hangzott, hogy „Bartókból érthető meg Bach” klasszikus eredetije pedig a közismert elv: a majom anatómiájának kulcsa az ember anatómiája.

A személyes szinten megvalósítható harmónia gondolata egy új típusú embereszményt sejtet, olyan személyiséget mutat, aki képes a kiteljesedett, felnőtt nembeli életre a vele szemben álló, a „dolgozni akarok”-ban jelzett külső világ ellen is.¹¹ Ez az ember – a kései versek és tanulmányok tanúsága szerint – az új társadalom építő elemeként annak szubjektív hátterét adja.

Bartók és József Attila nevének összekötése¹² felveti *A Dunánál* nemzet-koncepciójának különöségét. Az utolsó versszak ugyanis korábbi változatában nem volt párhuzamos a Bartók-tanulmánnyal, nem volt személyes, hanem nyíltan a Duna menti népek összefogására buzdított. A bartóki párhuzam és a személyes szint bekapcsolása azonban a propagandisztikus megfogalmazást társadalomfilozófiai mélységűvé változtatta és a jövő bizonytalansága felé nyitott megoldást, mai emberi feladattal helyettesítve lekerekítette a vers egészét totalizálta.

10. A magyarság problémája

A Dunánál megrendelt vers volt, József Attila egy olyan Szép Szó szám élére írta, melynek tartalmát nagyrészt előre ismerte. A *Mai magyarok, régi magyarokról* célja a magyarság eredetének, nemzeti hagyományainak végiggondolása volt, szemben az egy év múlva következő *Mi a magyar?* különszámmal, mely a magyarság jelenét vizsgálta. *A Dunánál* azonban jóval tovább megy, mint a Szép Szó bármely tanulmánya, nem fokozatában, hanem minőségében ad új típusú nemzet-koncepciót. A Szép Szó tanulmányírói egy-egy *személyiséget* írtak le, vagyis a nemzeti, népi problémáját olyan irányba terelték, mely ugyanúgy szemben állt a konzervatív nemesi patriotizmussal, mint a népi írók szegény népre, parasztságra támaszkodó nemzetmentő elveivel. Fejtő, Ignótus, Horváth stb. számára a magyar nemzeti hagyomány magányos hősök, koruk ellenállásán szükségszerűen megbukó tragikus intellektüellek gondolataiban fedezhető fel. Horváth Tibor Árpád-ja például „higgadt, mindenkitől tisztelt, de senkivel sem barátkozó, derűs, de nem vidám kedélyű, bátor, de nem harcias, igazságos és jószágos, de nem külső elismerésért, a közügyekért küzdő, aki csak saját körében érezte jól magát”.¹³ A magyarság eszménye, már a győztes Árpád óta: elszigetelődni és megvalósítani önmagunkat. A kötet legszínvonalasabb tanulmánya Fejtő Ferenc: *Martinovicsa*. Fejtő egy új típusú értelmiségi forradalmárt fedez fel Martinovicsban: „nem hős volt, hanem intellektüel, mozgási szabadságra, működésre szomjas, nyugtalan, hiú szellem.”¹⁴ Fejtő cikkében valójában kísérletet tesz a reformkor megfordítására. A reformkor nemese a magyarság kérdésének megoldását elsősorban a *nemzeti függetlenség* biztosításában látja, a *társadalmi egyenlőség* másodrangú kérdés. Martinovics viszont olyan lény volt, aki

¹⁰ Uo.

¹¹ Részletesebben kifejtve: BÓKAY Antal: József Attila embereszménye. Jelenkor, 1980. 4. sz.

¹² Erről bővebben: SZABOLCSI Miklós: József Attila, Derkovits Gyula, Bartók Béla. in: Költészet és korszerűség, Bp., 1959. 52–94. – DEMÉNY János: Medvetánc. in: Bartók dolgozatok. Szerk.: LÁSZLÓ Ferenc, Bukarest, 1974.

¹³ HORVÁTH Tibor: Árpád, in: *Mai magyarok régi magyarokról*. Szép Szó – Cserépfalvi, 20. l.

¹⁴ FEJTŐ Ferenc: *Martinovics* Ignác. in: *Mai magyarok régi magyarokról* 121.

értelmiségi öntudatára támaszkodva (melyben nem volt sem katonás hősiesség, sem szerzetesi fegyelem), kész szövetkezni a felvilágosult idegen elnyomóval, hogy a *társadalmi fejlődésre* vonatkozó eszméit valóra váltsa. „A kor igazi forradalmárai” – írta Fejtő – „nem Rousseau-ra hivatkozó, demonstráló és szabatáló rendek voltak, hanem az uralkodóház, igenis a Habsburgok, az államtanács, a bürokrácia s az a néhány tucatnyi magyar és osztrák entellektüel, akik melljük szegődtek”.¹⁵ Martinovics tragédiája „a magyar értelmiségnek, értelmességnek tanulságos és tiszteletre méltó tragédiája volt”¹⁶ – zárja Fejtő több szempontból látónoki szavait.

József Attila és *A Dunánál* jelentősége abban áll, hogy olyan utat mutatott, amely összekapcsolja a Szép Szó nacionalizmustól mentes magyarság-gondolatát, új típusú intellektuális elgondolását egy széles alapokra támaszkodó közösségkonceptióval. A Szép Szó körével szemben következetesen érvényesített marxizmusa alapján versében nem a „mai magyarok” beszélnek a „régii magyarok”-ról, hanem a „mai magyarok” történelmi geneziséét, a nemzeti lét társadalomontológiai lényegét ábrázolja. Ezért új típusú nemzeti múlt eszményhez és új típusú nemzeti hős eszményhez jut. A nemzeti múlt a sokszínű, a jelen egységébe, emberi együttlétébe oldódó emberi nembeli fejlődés, a nemzeti hős pedig otthonért küzdő gondolkodó, érző tudatos ember eszménye. *A Dunánál* talán az első olyan hazafias versünk, mely meghaladja a nemzet fogalmát és az emberiséghez jut.

A népiesekkel szemben *A Dunánál* egészen új abban, hogy bebizonyítja: nem a nemzetiből lehet eljutni az emberi lényeghez, nem a tiszta magyarság vagy eredeti népiesség fogalmának kidolgozása nyitja meg az utat az emberiségben kapott funkció megértése felé, hanem az emberi lényeg megértéséből következhet a nemzeti hagyományok, a népi gyökerek helyes felfogása. Vagyis a fejlettebb közösségi forma teszi lehetővé a közösségi integráció alsóbb szintjei megfelelő értelmezését (vö.: „Bartókból érthető meg Bach”). Csak így kerülhető el az, hogy akár a legforradalmibb, legdemokratikusabb népiesség is ne váljék rombolóvá, nacionalizmussá. A nembeliből levezetett haza fogalom teljesen mentes a romantikától, ami pedig a kor minden népiesség elméletében impliciten bennfoglalt volt. A nemzettudat kidolgozásának és rögzítésének útja tehát az emberi lényeg és egyén viszonyából indul, ezután történhet meg a sajátos emberi feladat meghatározása, majd további konkretizálással egy konkrétabb térben és időben meghatározott nemzeti közösség definiálása. Ezzel a racionális gondolatmenettel szemben irracionális útnak tűnik az érzelmi kiindulású megközelítés, mely a hazafiságot mint eleve adottat tételezi, ebből jut el az egyénhez, a hazafihoz, illetve az érzelm területi objektivációjához, a hazához.

József Attiláról is elmondhatjuk, hogy „a nemzetközpon-tú nemzettudat tagadását képviselte” és a nemzetközpon-tú értéktudattal szemben „egy emberiségközpon-tú, Európa-közpon-tú vagy szociális, etikai, politikai értelemben értékközpon-tú nemzettudat”-ot¹⁷ képviselt. Mindezek után nem meglepő József Attila és a népiesek egyértelműnek nem mondható viszonya. Közös táborba sose kerültek, és hogy költőnk viszonya hol határozott ellenérzés, hol pedig barátságos, szimpatizáló távolságtartás, annak okát nem az ő változásában, hanem a népies mozgalom kanyargó útjában találhatjuk.

¹⁵ U.a. 127.

¹⁶ U.a. 136.

¹⁷ SZILÁGYI Ákos: Nemzet és érték. Látóhatár, 1979. dec. 204–205.

INDIVIDU, PATRIE ET HUMANITÉ DANS LA POÉSIE TARDIVE D'ATTILA JÓZSEF

Dans la poésie d'Attila József, tout au long de sa carrière, c'était un problème important, dans quelle communauté et comment l'homme peut organiser sa vie. Après 1935, il se dirige de plus en plus souvent vers les communautés plus immédiates. Il écrit avant tout sur les rapports humains, sur les petites communautés et sur les problèmes de la patrie, de la nation. L'étude examine l'apparition de ce dernier problème à travers l'analyse d'un poème, *Au bord du Danube*. C'est une situation concrète qui est le point de départ du poème, et c'est de cette situation qu'il fait épanouir la notion la plus générale de l'humanité, à travers les problèmes de l'essence et du phénomène, de la vie et de la mort, de l'individu et de l'humanité.

La deuxième partie du poème parle de la connaissance de l'existence humaine, et elle exprime une tâche poétique qui passe pour nouvelle dans la poésie d'Attila József aussi. Dans la dernière partie, c'est à travers l'ontologie matérialiste de l'individu du genre, à travers le réfléchissement sur l'unité de l'individu et du genre qu'il arrive aux notions du présent et de l'avenir, et à celle de la nationalité hongroise. Dans la dernière ligne – dans la dernière strophe cathartique – il interprète tout cela de nouveau, au niveau de la vie personnelle et en tant qu'un devoir du jour. Finalement, l'étude fait un effort esquissé de séparer la notion de patrie d'Attila József de celle des populistes et du libéralisme radical de la revue *Szép Szó* (La Belle Parole) également.